

Prehistoric Bulgaria, editori Douglass W. Bailey și Ivan Panayotov, Stefan Alexandrov, Monographs in World Archaeology No. 22, Prehistory Press, Madison Wisconsin, 1995.

Printre numeroasele și bine realizatele lucrări de sinteză cu privire la preistoria Bulgariei se numără și volumul pe care îl vom prezenta în rândurile ce urmează, a cărui scop principal a fost crearea unei punți de legătură între cercetătorii bulgari și cei din vestul Europei și America, vorbitorii de limbă engleză, care nu au suficiente informații pentru cunoașterea și aprecierea evoluției preistorice în această zonă. Motivația realizării acestei lucrări constă și în faptul că în timpurile preistorice Bulgaria a reprezentat o zonă cu permanente legături cu Orientul Apropiat, Mediterana, zona stepelor rusești și Europa Centrală. Structurată în 18 capitole, lucrarea a adunat cele mai importante descoperiri arheologice și interpretarea acestora, atât în contextul geografic local, cât și în cel mai larg, al zonei balcanice și nu numai (*Cap. I. Introducere*).

Cap. 2. Cronologia și culturile paleoliticului bulgar, semnat de Stephanka Ivanova și Svoboda Sirakova; se prezintă ultimele descoperiri referitoare la această epocă, atrăgându-se atenția asupra utilizării tot mai intense, după 1970 a cercetărilor interdisciplinare. În Bulgaria, tendințele științifice în acest domeniu sunt legate acum de sistematizarea și datarea tuturor informațiilor, ca și de studierea după norme moderne a tuturor descoperirilor. Sunt prezentate câteva din siturile cele mai importante (din care unele ansambluri nestratificate aparțin paleoliticului mijlociu și târziu). Se apreciază că Mousterianul est-balcanic reprezintă o unitate de sine stătătoare, de caracter local, în timp ce Gravettianul și Mousterianul atipic au unele similarități cu inventarele tehnolo-tipologice din vestul Mediteranei.

În ceea ce privește Aurignacianul au fost precizate unele analogii cu Ungaria și ex-Jugoslavia. Evoluția Gravettianului este legată de cea din regiunea mijlocie a Dunării, la acest nivel cronologic fiind sesizate și unele migrații, la nord și sud de M-ții Balcani. Gravettianul bulgar este apreciat ca parte a unui complex omogen, ce încorporează majoritatea regiunilor Mediteranei în cea de a doua etapă a Pleniglaciului (p. 48-51).

Unele aprecieri cu privire la contextul paleo-economic al așezărilor Chuchora, Orpheus I și Temnata Dupka sunt oferite de Maria Gyurova în *Cap. 3. Analiză traseologică: două situri paleolitice târzii* (p. 55-72). Folosind analiza statistică și cea a atributelor, Ivan Gatsov trage la rândul său unele concluzii interesante cu privire la caracteristicile industriei silexului începând din Epitardi-Gravettian și până la sfârșitul neoliticului târziu (p. 73-77).

H. Todorova, autoarea *Cap. V. Neolitic, eneolitic și perioada de tranziție în Preistoria Bulgariei*, precizează

că în acest răstimp de circa 3000 ani (al treilea sfert al mileniului 7 și al treilea sfert al mileniului 4 BC) pe teritoriul în discuție se observă 4 arii etnice și culturale (nord-est; vest; zona M. Negre; M-ții Rodopi), ce nu sunt încă cercetate în egală măsură și care au evoluții diferite (p. 80-81). Evoluțiile din zonele menționate sunt legate de H. Todorova de transformările paleoclimatice, de mișcările scoarței terestre în zonă cât și de acțiunea antropică. Începutul neoliticului este legat de o migrație de origine anatoliană (ceramică pictată monocrom). Autoarea optează pentru unele departajări temporale (neolitic timpuriu, mijlociu, târziu, eneolitic timpuriu, mijlociu, târziu, perioada de tranziție), precizând culturile și grupurile culturale care apar, ca și relațiile lor temporale. Se fac unele precizări interesante în legătură cu zonele preferate de locuire, tipuri de construcții, necropole și tipuri de înmormântări, prezența unor ateliere specializate pentru producerea diferitelor tipuri de artefacte, importanța jucată de comerț (ce determină o dezvoltare deosebită, aparte, mai ales pe coasta dobrogeană a M. Negre poate și în conexiune cu triburile Cucuteni-Tripolie) etc. Descoperirea unor temple (Varna I și Telish), construcțiile deosebit de elaborate, diferențierea inventarului necropolelor indică o puternică stratificare socială, autoarea chiar formulând posibilitatea existenței unei puteri regale (la Varna!), (p. 88).

Așa cum se cunoaște, perioada de tranziție indică evoluții culturale mai puțin intense decât în neolitic și eneolitic, reflectând, după H. Todorova schimbările ce au loc în toate domeniile (afectate și de cele ale mediului fizico-geografic ca urmare a acțiunilor antropice).

Lyliana Pernicheva, este autoarea *Cap. 6. Culturile preistorice din valea mijlocie a Strumei. Neolitic și eneolitic*. Valea Strumei se consideră a fi prima cale de neolitizare a Peninsulei Balcanice. În contribuția sa, L. Pernicheva face o prezentare succintă a situației stratigrafice și cronologice a mai multor așezări, discutând pe larg ansamblurile ceramice, aceste elemente constituind de fapt baza diviziunilor cronologice, în absența unui număr mai mare de date radiocarbon.

În zona cercetată cea mai veche așezare neolitică este reprezentată de descoperirile de la Kovachevo, care se plasează cam la nivel de 6000 BC; în perioada următoare această regiune, reprezintă o importantă zonă de contact între varianta de vest a culturii Karanovo I și neoliticul timpuriu bulgar. Partea de nord a văii Strumei a fost în egală măsură incorporată și în aria târzie Starčevo, apropiindu-se prin manifestări și de evoluțiile din Macedonia. Neoliticul târziu cunoaște la rândul său

evoluții deosebite, finalul fiind legat de varianta Topolnitsa-Akropotamos. Evoluțiile de la nivelul eneoliticului sunt reprezentate de câteva aspecte locale, în care se observă și influențe sudice. Eneoliticul final este legat de Sălcuța II-Krivodol-Bubanj Hum I (p. 99-140).

St. Chokadziev semnează *Cap. 7. Despre diferențierea socială timpurie din bazinul râului Struma. Evidențele din așezarea Slatina*. Pe baza datelor arheologice și zooarheologice, St. Chokadziev consideră că se poate vorbi de o diferențiere socială chiar de la începutul eneoliticului (la sfârșitul eneoliticului timpuriu se foloseau unelte grele de cupru, arme și însemne ale puterii; crește importanța vânătorii – atribut caracteristic unei anumite pătri sociale; apar primele manifestări ale scrisului, pe obiecte individuale; interesul pentru portretistică în plastica antropomorfă). Datele analizate provenind din așezarea de la Slatina îl îndeamnă pe autor să considere că distrugerea prin foc a unor așezări și schimbarea topografiei acestora este legată de conflictele armate.

Javor Boyadziev, a făcut în *Cap. 8. Cronologia culturilor preistorice în Bulgaria*, o prezentare amplă, dar nuanțată a datelor arheologice și radiocarbon existente, mai ales a unor probleme delicate care se conturează. Dacă cronologia arheologică pare bine pusă la punct – tabelul 4, rezultatele datelor radiocarbon (tabel 5) și compararea acestora cu curbele de calibrare indică unele probleme. Fără a încerca să facem aici o prezentare prea detaliată vom încerca să subliniem câteva din problemele la care se referă J. Boyadziev în contribuția sa. Începutul neoliticului constituie în continuare o problemă ce mai trebuie analizată și dezbătută, dar în linii mari, primele informații radiocarbon plasează ceramica timpurie în jur de 6300/6200 Cal BC (iar neoliticul timpuriu în jur de 6300/6200 BC-5500-5450). Trecerea spre neoliticul mijlociu 5500/5450-5150/5100 Cal BC pare a fi și în Bulgaria un proces îndelungat, inegal în timp și spațiu. Neoliticul târziu 5200/5100-4900/4850 Cal BC este apreciat că ar fi evoluat paralel și cu o parte din perioada anterioară. Analiza datelor radiocarbon devine tot mai complicată pe durata evoluției eneoliticului, când J. Boyadziev consideră că rezultatele curbelor de calibrare nu coincid cu realitatea arheologică. Astfel, pe baza acestor date, această perioadă ar fi trebuit să evolueze între circa 4500/4850-4350/4300, dar grosimea orizonturilor arheologice este mai mare, indicând o evoluție mult mai lungă de circa 1000-8/900 ani. În acest caz, evoluția din M-ții Rodopi, diferă de alte regiuni, fiind mai lungă (până în jur de 3800/3700 cal BC). Datele ^{14}C sugerează chiar o apropiere între eneolitic și perioada de tranziție. Durata perioadei de tranziție în acest spațiu nu este uniformă, autorul sugerând pentru zona de nord-vest o durată de 300-500 ani, pentru nord-est până în 100 ani, iar în Rodopi practic nu există.

Situația este la fel de complicată și pentru unele părți ale epocii bronzului. Se pare că noile aprecieri cu privire

la începutul acesteia, în jur de 3200 (Katincharov, 3100/3200 sau chiar 3500 Panayotov), sunt în acord și cu rezultatele ^{14}C de la Ezero, care sugerează începutul acestei perioade în jur de 3200/3150 Cal BC, dar, așa cum afirmă Y. Boyadziev nu explică hiatusul de circa 400 ani între perioada de tranziție și începutul epocii bronzului (3200/3150-2570/2530). Un alt hiatus de circa 500-600 ani este sesizat și între sfârșitul bronzului mijlociu (2200-2100) și începutul bronzului târziu (1600/1500 Cal BC).

Un scurt capitol, al 9-lea – se datorează Tsvetanei Popova și se referă la resturile de plante folosite în intervalul 7000-2000 BC. Un scurt istoric al cercetărilor (p. 193-196) este urmat de prezentarea plantelor provenind din mai multe situri arheologice, datorate analizelor autoarei. Se remarcă faptul că există unele diferențe între siturile discutate, datorate amploarei cercetărilor și cantității de materiale analizate, dar în general nu s-au constatat deosebiri prea mari între neolitic-eneolitic și bronz. Mare parte din descoperirile din zonele geografice înconjurătoare precum Grecia și ex-Jugoslavia au fost confirmate și de analizele din Bulgaria.

Mary Kovacheva, în *Cap. 10. Studii arheomagnetice bulgare* face o prezentare a acestui domeniu de cercetare, cu problemele ridicate în ultimii ani, de necesitatea continuării cercetărilor interdisciplinare, chiar în condițiile în care în momentul de față, datele contradictorii radiocarbon și dotarea cu aparatură de vârf în domeniul arheomagnetismului, par mai greu de soluționat. Autoarea are meritul de a fi dezvoltat cercetările arheomagnetice pentru mai multe situri cu o stratigrafie complexă, pe baza cărora apoi a făcut și primele schițe pentru scara timpului arheomagnetic.

Informații interesante legate de așezările scufundate de pe litoralul M. Negre din zona Sozopol și golful Urdoviza, de lângă Kiten, aflăm în *Cap. 11*, semnat de V. Draganov. Cele peste 100 de așezări de coastă descoperite se încadrează temporal în intervalul cuprins între eneoliticul târziu, perioada de tranziție și bronz timpuriu. Condițiile speciale de lucru și cercetările interdisciplinare din astfel de așezări submerse aduc date noi cu privire la relațiile de schimb cu lumea egeo-mediteraneană, Asia Mică și Europa.

Epoca bronzului face obiectul capitolelor 12-17 și debutează cu o prezentare sintetică a acestei perioade, datorate lui Ivan Panayotov – *Cap. 12. Epoca bronzului în Bulgaria. Studii și probleme*. Sunt menționate contribuțiile mai multor autori în acest domeniu, stadiul cercetărilor, ca și cronologia epocii bronzului în spațiul Bulgariei și legăturile cu zonele învecinate. Stefan Alexandrov, în *Cap. 13. Bronzul timpuriu în vestul Bulgariei. Periodizare și definire culturală* se referă la cercetările arheologice din vestul Bulgariei, mai puțin numeroase decât cele din est, dar care au o importanță specială, datorită legăturilor cu civilizațiile tracice și

egeo-anatoliene. Din punct de vedere cultural, în această zonă se întâlnesc mai mult evoluții regionale ale culturilor din zonele geografice limitrofe ca sud-vestul României și estul Serbiei (Cernavoda III, Coțofeni, aspectul cultural Celei, Kostolac, Vučedol, Glina III și Bubanj-Hum III). Lolita Nikolova, în *Cap. 14. Morminte în așezări și necropole plane din bronzul timpuriu bulgar*, se referă la două din practicile de înmormântare ale bronzului timpuriu.

Problema tezaurului de la Vulchitrun și contactele culturale în sud-estul Europei în a 2-a jumătate a mileniului 2 BC sunt abordate de Alexander Bonev în *Cap. 15. Tezaurul se consideră a aparține perioadei Helladic III, echivalentă cu culturile înfloritoare ale bronzului târziu din zona centrală și de jos a Dunării. Varietatea pieselor descoperite, tehnica combinării metalelor, decorul și analogiile permit creionarea unora din contactele reciproce ale acestei perioade, demonstrând unitatea populațiilor tracice de la Dunărea de Jos. Cap. 16. Cultura ceramicii încrustate de la*

Dunărea de Jos, semnat de Tatyana Shalганova, tratează un fenomen cultural mai vast, întâlnit atât în Bulgaria, cât și în România și Serbia, cunoscut sub o varietate de denumiri: Žuto-Brdo, Gârla Mare, Gârla Mare-Cârna sau Gârla Mare-Žuto Brdo. Sunt analizate mai multe aspecte ale acestui orizont cultural, precum așezările și mormintele, obiectele de cult și ceramica. Ultimul capitol cu privire la epoca bronzului, al 17-lea, tratează problema ceramicii din zona de est a M-ților Rodopi la nivelul bronzului târziu și este semnat de Georgi Nekhrizov.

Volumul se încheie cu un ultim capitol, al 18-lea, semnat de Tatyana Shalганova și Alexey Godzev, referitor la problema cercetării epocii fierului târziu.

Însoțit de numeroase hărți și planșe care ilustrează problemele dezbătute, volumul constituie un important reper bibliografic, arătând stadiul cercetării și problemele cu care se confruntă la sfârșitul mileniului 2, arheologia bulgară.

CORNELIA-MAGDA MANTU